

Aynur Əliyeva

*F.Köçerli adına
Respublika Uşaq
Kitabxanasının
metodisti*

(əvvəlki ötən saylarımızda)

Firidun bəy Köçerli bu barədə belə yazır: "...təlimü tədris üçün və atfalin təhzi-əxlaqınasəbəb olan kitablar türk lisanında bilmərə yox idi. Bu qüsuru yox etmək üçün mərhüm Seyidhəzrən və nəsrən türkə xoşməzmun və ibrətəməz nəqli hekayələr ana dilində tərtib edib özşagirdlərinə oxudardı. Mərhumin tərtib etdiyi kitabçadan bir nüsxəsi ki, öz dəst-xətti ilə yazılmışdır, səbiqəməsəlman şöbəsinin inspektoru olan mütəvəffa Çemyayevskiyə (əslən Şamaxıda olan məşhur Azərbaycan dili müəllimi və metodisti - K.A.) göndərmişdi. Haman hekayələrdən bir neçəsini Çemyayevski öz "Vətən dili" nam kitablarına salmışdır. Mərhumin Çemyayevskiyə göndərdiyi məcmuə olan bizdədir... Məcmuə üç dəftərdən ibarətdir. Əvvəlinci dəftərdə yazılıbdır: Şeyx Sədinin "Gülistan" və "Bustan" kitablarından və bəzi həkəmin əsərlərindən sadə və açıq türk dilinə tərcümə olunmuş nəsihətəməz hekayələr. İkinci dəftər həmçinin bu qisim hekayələrdən və 51 öyüd və nəsihətlərdən əmələ gəlmişdir. Üçüncü dəftərin mündəricatı nəzm ilə yazılmış əxlaqü ətvərə dair timsallardan ibarətdir.

Bunlardan əlavə bir para xırdca məzhəkələr və gülməli hekayələr haman dəftərdə yazılıbdır ki, onların hissəsi və nəticəyi-kəlamı dürrüst və səhih isə də, özləri təlim üçün yaramaz. Haman nəzmən yazılmış hekayələrin bir parası Ünsizadənin mətbəəsində çap olunmuş kitabda vardır. Bu məzhəkələrdən və gülünc hekayələrdən başqa üçüncü dəftərdə mərhüm şairin öz əli ilə bir neçə gözəl qəzəllər və aşura günü baş çapmaq barəsində Qudyal sakini kapitən "Hadı" təxəllüsənəzm etdiyi cavab və bir para qitələr və rübaiyyat yazılmışdır". (Azərbaycan məktəb tarixində ilk mükəmməl tədris kitablarından olan "Rəbiül-ətfal" dərsliyindəki mənzum hekayə, öyüd, nəsihət və təmsillər müxtəlif tərbiyəvi əhvalatların təsvirindən ibarətdir. Onların bir qismini şair şəxsi həyat təcrübəsi və müşahidələri əsasında yazmış, digər qismini isə Şərq mənbələrindən, əsasən Nizaminin və Sədinin əsərlərindən təbdil və tərcümə etmişdir. Dərslikdə verilmiş mətnləri Seyid Əzim mümkün qədər sadə və aydın dildə yazmağa çalışmışdır. Bu barədə o, kitabın dibachəsində belə yazır: "...bəzi mütalibi-alıyələr ki, idrakı cəmi bəninövi-bəşərə lazımdır, alimiqdar olan müsənniflər (dərslik yazanlar - K.A.) bəzi kitablarda əfəzi-qəlizəyişədidə ilə bəyan ediblər, ətfali-dəbistanın zəhni dərkindən aciz və qasirdir. Vəmüşəxxəs və məlumdur ki, bizim diyarın əhli hər nə elm ki, kəsb edərler - əyyami-tüfiliyyətdə (uşaqlıqda-K.A.) kəsb edərler. Fəlihəza, bu kitabı-müstətab ki, mərifətnameyi-müxtəsərdir, öz türki lisanımızda aşkar olan əlfaz və əshəl olan ibarətlər ilə cəbt və rəbt olundu ki, ali olan mətalibdən tüləbi-dəbistan bəhrəmənd və feyzi-yab olsunlar. Çünki hicrətin 1294-cü ilinin (miladın 1878-ci ili - K.A.)

rəbiül-əvvəl ayında (müsləman qəməri ilinin üçüncü ayı -K.A.) ibdida olundu. "Rəbiül-ətfal" ismi ilə müsəmma qıldım". Seyid Əzimin ən böyük xidmətlərindən biri də ana dili proqramını tərtib etməsidir. Bu proqram 1886-cı il oktyabrın 16-da Qafqaz Tədris Dairəsinə göndərilmişdi. Ustad pedaqoq "Rəbiül-ətfal" dərsliyində topladığı əsərlər vasitəsilə gənc nəsə mənəvi saflıq, daxili təmizlik, mənalı yaşayış, ayıq-sayıqlıq, vətən və xalq yolunda faydalı işlər görmək, doğruluq, mərdlik, dostluq və yoldaşlığa sədaqət, çalışqanlıq, əzilənlərə kömək, insanlarla yaxşı rəftar və s. kimi nəciib əxlaqi keyfiyyətlər aşılamağa çalışır. Firidun bəy Köçerlinin dediyi kimi,

lə" və s.şeyrlərində o, bir maarifçikimi feodal-patriarxal qayda-qanunların əleyhinə çıxmış, qabaqcıl ideyaların qarşısı olmuşdur. Seyid Əzimin nəciib ideyalar tərbiyə edən əsərlərini məktəb şagirdləri bir əsrdən artıqdır sevə-sevə oxuyub əzbərləyirlər. Şairin öz oğlu Mir Cəfərə müraciətlə yazdığışeyrlərdə təbliğ olunan fikirlər əslində bütün uşaqlar və gənclər üçün olduqca faydalıdır.

Şair "Alimləmə hörmət haqqında moizə" şeirində oğlu Mir Cəfərə müraciətlə yazır:

**Üləmə haqqını riayət qıl,
Əhli-elmə həmişə hörmət qıl.
Demə bu kafər, ol müsəmandır,
Hər kimin elmi var, o insandır.
...Elm bir nur, cəhl zülmətdir,
Cəhl düzəkdir, elm cənnətdir.**

Həsən bəy Zərdabının maarifçilik təşəbbüsünü alqışlayan Seyid Əzim onu bilikli bir alim vəxeyirxah insan kimi dəyərləndirirdi. Ona göndərdiyi mənzum məktublarda şair mətbuatın faydasıhaqqında danışır, insanların müasir mədəniyyətə yiyələnməsində qəzetin rolunu yüksək qiymətləndirirdi. O, qəzetdə yazılanları "tamam pul tələsi" hesab edən cahil adamları tənqidatəşinə tutur, öz müasirlərini "Əkinçi"nin nəşrinə kömək etməyə çağırırdı.

Şair "Qəzet nədir" adlı şeirində isə oxucuları "Əkinçi"nin məramı, demokratik ruhu ilə daha yaxından tanış edir:

**Qəzetin çoxdu xəlqə mənfəəti,
Nə bilir kim ki, yoxdu mərifəti.
...Nə qəzet, mayeyi-səadətdir,**

lar rus dilində yeni rəsmi dövlət məktəbinin açılmasından, özünün bu məktəbdə müəllim kimi çalışmasından və elminməziyyətlərindən də bəhs edir. O, elmi şəxsi vətəndə sahibi, elmsiz şəxsi isə heyvan kimidəyərləndirir:

**Bu nədəndir? Savadımız yoxdur,
Elmdə icthadımız yoxdur...
... Bixəbər olmuşuq şəriətdən,
Başımız çıxır elmi-hikmətdən...
...Zinət-şəxs elmi-ədyandır,
Elmsiz şəxs misli-heyvandır .**

Şeirinin sonunda şair Qafqaz şeyxülislamını və müftisini xalq maarifinə əhəmiyyət verməyə, yeni məktəblər açmağa çağırır. Oğlu Mir Cəfərə yazdığı bir məktubunda şair bu fikrini daha kəskin şəkildə ifadə edərək yazır:

"Təvəqqe eləyirəm ki, yaxşı dolanasan, ananı incitməyəsən, yoldaşlaruvu incitməyəsən, oxumağa-səy eləyəsən:

**Ey oğul, bu dəlili-bişəkdir,
"Adəmi-bisəvad eşşəkdir".**

"Əkinçi" də çap etdirdiyi "Ey Həsən bəy, əmiri-alışan" mısrası ilə başlayan məktubunda şair mənəvi və tərbiyə məsələsinə toxunur, köhnə məktəblərin quruluşunu, orada təlim olunan kitabları tənqid edir, yeni məktəb açmağın çətinliyindən, bunun üçün maddi vəsaitin olmadığını şikayətlənir. Dövlətlilərin maarif işinə yardım göstərəcəyindən ümidini üzən şair nicat yolunu Rusiyada ali təhsil alan Nəcəf bəy Vəzirov və Əsgər ağa Gorani kimi ziyalı gənclərdə gördü. Həsən bəy yazdığı başqa bir şeirdə Seyid Əzim tərbiyə haqqında köhnə dini nəzəriyyələri əleyhinə çıxır, insandakı fitri qabiliyyətlərin inkişafında tərbiyənin böyük rol oynadığını təsdiq edir. Şairin fikrincə, "naqabil" bir ağacı suyun, iqlimin təsiri sayəsində yetişdirmək mümkündür

olduğu kimi, insanı da tərbiyə yolu ilə kamilləşdirmək mümkündür:

**Filhəqiqət dirəxti-nakamil,
Tərbiyə feyzinə olur şamil.
Növi-insan deyil ağacdan kəm,
Qabili-tərbiyətdi hər adəm.**

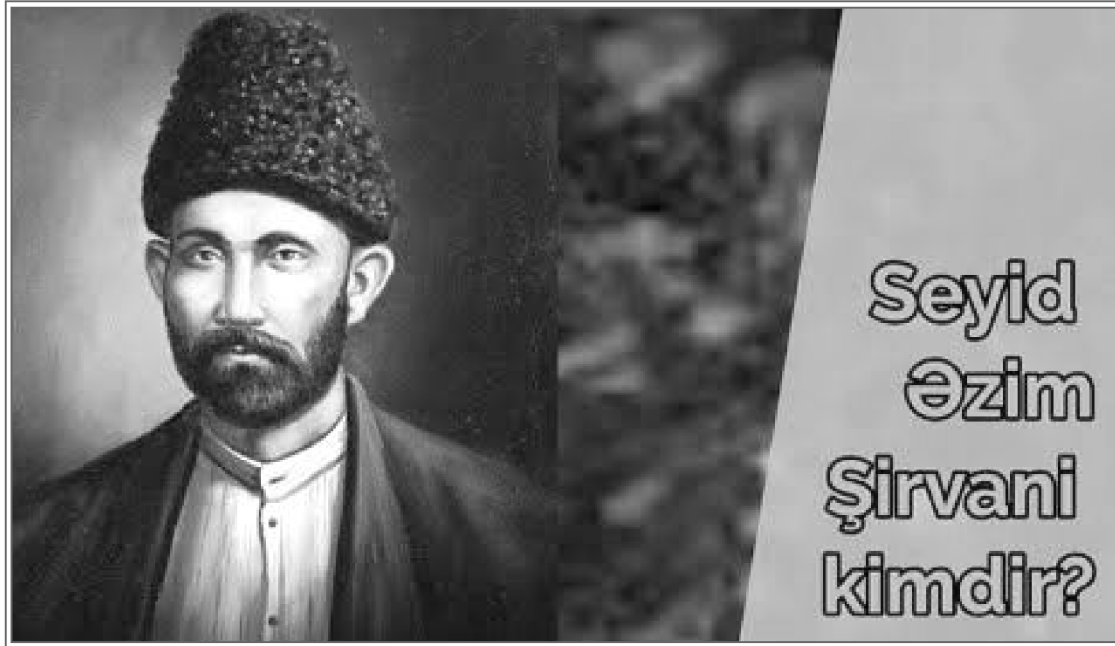
Şairin fikrincə, insan elm və tərbiyə sayəsində öz əxlaqını və ədəbini inkişaf etdirib yetkin səviyyəyə gətə bilər. İnsanın səadətinin mayasında tərbiyə dayanır. Tərbiyəsiz elmin isə faydası yoxdur:

**Elmsiz kimsənə hünərsizdir,
Elmi-bitərbiyətdə səmərsizdir.
Tərbiyətdə mayeyi-səadətdir,
Tərbiyətdə şəxsə mədəni dövlətdir.**

O, maarifçilik ideyalarını, başqa əsərlərində də davam etdirmiş, elmin və təhsilin səmərsizliyini ardıcıl təbliğ etmiş, xalq maarifi, məktəb və tərbiyə məsələlərinin vacibliyini vurğulamışdır. Seyid Əzim işsiz-gücsüz, boş-bekar gəzib-dolaşan, tüfeyli həyat tərzi keçirən adamları tənqid edir, onları ocaqda yanmaqdan başqa heç nəyə lazım olmayan quru odunla müqayisə edir. Şair cavanlara bir sənətə yiyələnməyi, bir peşə sahibi olmağı məsləhət görür. Çünki ulu babalarımız da demişlər ki, sənəti olmayan adam deyildir:

**Ey oğul, bil ki, adəmi bəkar
Xüşk olan bir odundu layiqi nar.
Bunu bizdən deyibdilər əqdəm,
Sənəti olmayan deyil adəm.
davamı gələn sayımızda**

Şamaxıdan doğan günəş - Seyid Əzim Şirvani

"Seyid naləvü fəryad edib, müsəlmanların gün-gündən tənəzzül tapmasını, xarü zəlif olmasını, həlakətə düşməsinə, miləli-müxtəliflərin ayaqları altındapayimal olmasını rüesayi-millətə göstərər onlardan tədbirü əlac istəyir:

**Dadü fəryad, ey gürühi-izam,
Oldu zayə bu milləti-islam.
Günü gündən zəllilü xar oluruq,
Möhnətü qüssəyə düçar oluruq.**

Bu pərişanlıq, bu fəlakət, bu ənduhü qüssənin, bu mərəzi-möhlükün səbəbi illetini Seyid elmsizlikdə və nadanlıqda görüb, onun çarə və müalicəsini ancaq elmü bilikdə tapıb deyir:

**Bu qədər dərd kim, olur hədis,
Ona bielmlik olur bais.
Bir bələdir bu dərdi-nadani
Kim, onun elm olubdu dəmani".**

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli yaradıcılığının biri kimi şöhrət qazanmış, təlim-tərbiyə mövzusunda yazdığı əsərlərində yazıçı-pedaqoq kimi özünün məharətini göstərmiş Seyid Əzim Şirvaninin ədəbi irsinin mühüm hissəsini uşaq və gənclərin təlim-tərbiyəsinə həsr etdiyi əsərlər təşkil edir. "Qafqaz müsəlmanlarına xitab", "Təlim-tərbiyə haqqında", "Əkinçi" qəzetinəyardım üçün", "Həsən bəy Məlikov Zərdabiyə", "Puşkinə heykəl qoyulması münasibəti-

Xalqın maariflənməsində mətbuatın əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirən Seyid Əzim 1875-ci il iyulun 22-də Bakı şəhərində "Əkinçi" qəzetinin nəşrə başlamasını hədsiz sevinc hissi ilə qarşılayır. O, qəzetin naşiri və redaktoru Həsən bəy Zərdabiyə xüsusi mənzum təbrik məktubu göndərir. Bu vaxtdan hər iki maarifpərvər bir-biri ilə tez-tez yazışır sız əlaqə saxlayırlar. Həsən bəylə dostluq ünsiyyəti

Nə qəzet, eyni-elmi-hikmətdir.

"Əkinçi" də dərc etdirdiyi "Qafqaz müsəlmanlarına xitab" şeirində şair xalqın elmsizliyindən, müasir mədəniyyətdən geri qalmasından bəhs edir. Müsəlmanların maariflənməyə meyl göstərməməsindən acı-acı şikayətlənən, bunun səbəbini dayaz düşüncəli ruhanilərin asanlıqlayaydığı mövhumatda görən Seyid Əzim yazır:

Seyid Əzimin ən böyük xidmətlərindən biri də ana dili proqramını tərtib etməsidir. Bu proqram 1886-cı il oktyabrın 16-da Qafqaz Tədris Dairəsinə göndərilmişdi.

Seyid Əzimin dünyagörüşünə və yaradıcılığına müsbət təsir göstərir. Bir çox maarifçi şeyrlərini "Əkinçi", sonralar isə "Ziya" və "Kəşkül" qəzetlərində dərc etdirmiş şair mətbuatı xalq arasında elm, bilik, mərifət, gözəllik yayarı, qaranlıq mühitə işıq saçan, cahilləri qəflət yuxusundan oyatmağa səy göstərən faydalı bir vasitə sayırdı. Buna görə də Firidun bəy Köçerlinin yazdığı kimi, "...Həsən bəy Məlikov cənabları Bakıda nəşr qıldığı "Əkinçi" ruznaməsində Hacı Seyid Əzim sif avamliqda yaşayan və xabi-qəflətdə qeydsiz və rahat yatan millətimizi bu sayaq həyata, elmü mərifət təhsilinə dəvət eləyirdi".

**Hər vilayətdə var beş-on kəsəbə,
Əlli min seyyidü axund, tələbə.
Əlli dərviş, əlli mərsiyəxan,
Həminin sözləri tamam yalan...
Həminin fikri xəlqi soymaqdır,
Quru yerdə bu xəlqi qoymaqdır.**

Daha sonra şair dərin bir qibtə hissi ilə başqa xalqların tərəqqi etmələrini, yelkən gəmisinin buxar gəmisinə çevrildiyini, indi isə göyə uçmağa, təyyarə icad etməyə tədbir gördüyünü, avammüsəlmanların isə hələ də köhnə ata-baba yolundan ayrılmadığını təəssüflə dilə gətirir. Bununla yanaşı, Seyid Əzim həmin şeirdə Şamaxıda o zaman-